

Σοφία Κανταράκη - Λίγες σκέψεις για τὸ «χωρὶς στεφάνι» τοῦ Ἀλεξάνδρου Παπαδιαμάντη

*Σ' ὄλα τὰ σημερινὰ μπορεῖς νὰ δεῖς τὸν ὑπερμοντέρνο καὶ διορατικὸ
Παπαδιαμάντη.*

...«Ἄλλὰ δὲν πρόκειται νὰ κοινωνιολογήσωμεν σήμερον. Ἐλλείπει ὅμως ἄλλης προνοίας, χριστιανικῆς καὶ ἠθικῆς, διὰ νὰ εἶνε τουλάχιστον συνεπεῖς πρὸς ἑαυτοὺς καὶ λογικοί, ὀφείλουσαν νὰ ψηφίσωσι τὸν πολιτικὸν γάμον.»
(Χωρὶς στεφάνι)

Μνημονεύουμε Ἀλέξανδρο Παπαδιαμάντη γιὰ νὰ ξεθολώσει ὁ νοῦς καὶ γιὰ νὰ ξεορκιστεῖ τὸ «κακὸ» ποὺ μᾶς βρῆκε, γιὰτὶ ἔχουμε χάσει κάθε ἴχνος ἀξιοπρέπειας καὶ ἀνθρωπιᾶς, γιὰτὶ ἀκοῦμε τίς ξένες σειρῆνες, γιὰτὶ ὑποκλινόμαστε ἀβασάνιστα σὰν ἀνδρεϊκέλα σὲ ὅ,τι ξενόφερτο μᾶς προσφερθεῖ, γιὰτὶ ἀποποιηθήκαμε κάθε τι ἑλληνικὸ καὶ κάθε ρίζα μας τὴν ξεριζώσαμε.

Καὶ ὅμως αὐτὸς ὁ γνήσιος Ρωμιὸς δὲν ὑποκλίθηκε σὲ τίποτα ἀπὸ ὄλα αὐτά. Ἡ μεγάλη τέχνη, ἡ ἀνυπέροβλητη, τοῦ Παπαδιαμάντη, εἶναι, ἀφενός, ὁ τρόπος ποὺ βλέπει, ἀκροᾶται, ὀσμίζεται, αἰσθάνεται τὸν ἀστικὸ βίον ἀφετέρου, ὁ τρόπος ποὺ καταγράφει καὶ φορμάρει: χωρὶς μυθοπλασία, χωρὶς ἠθικὸ δίδαγμα, χωρὶς κρίσεις ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, χωρὶς νὰ σκαρώνει χαρακτῆρες. Ὁ κυρ-Ἀλέξανδρος χωρὶς νὰ εἶναι ἐπαναστάτης, ἐπαναστατεῖ ὅταν ἡ κοινωνία γίνεται ἐχθρικός τόπος γιὰ τὸν ἄνθρωπο. Τα διηγήματά του εἶναι λυρικὸ μοντᾶζ σκηνῶν, ἀποσπάσματα ποὺ συναρμολογούνται ὀργανικά.[\[1\]](#)

Κοινωνικοῦ περιεχομένου, μὲ πασχαλινὴ ὅμως ἀπόχρωση εἶναι καὶ τὸ ἀθηναϊκὸ, «Χωρὶς στεφάνι» τοῦ 1896. Πλημμυρισμένο μὲν ἀπὸ τὰ πασχαλινὰ ἔθιμα τῆς Ἀθήνας, κρύβει δέ, μία βαθιὰ αἴσθησις λύπης καὶ περιορέουσας μελαγχολίας σὲ μία ἀτμόσφαιρα χαλιναγωγημένη καὶ συγκρατημένη. Τὸ πασχαλινὸ δρᾶμα ἀφορᾷ ἐδῶ καὶ μία ἄλλη ἀγνή ψυχὴ, μαρτυρικὰ ὑπομένουσα τὰ δικά της πάθη, μία ψυχὴ μὲ καταπιεσμένα αἰσθήματα ἀλλὰ καὶ μὲ πολλὰς πληγές, ἴσως ἀγιάτρευτες.

Τὸ διήγημα προφανῶς διαδραματίζεται στὴν Ἀθήνα, καὶ μάλιστα στὴν περιοχὴ τῶν Ἁγ. Αναργύρων Ψυρρῆ.

Μία κατάστασις ἐλεύθερης, ἢ μᾶλλον σχεδὸν «καταναγκαστικῆς», συμβίωσις περιγράφει ὁ Ἀλέξανδρος Παπαδιαμάντης στὸ διήγημά του. Αὐτὴ ἀφορᾷ τὴν περίπτωσι μίας πολυπάθους καὶ μαρτυρικῆς ἀστεφάνωτης δασκάλας, ἢ ὁποῖα τίς ἅγιες μέρες τοῦ Πάσχα δὲν τολμοῦσε νὰ πλησιάσει στὴν ἐκκλησία.

Μὲ σκηνοθετικὴ μαεστρία περιγράφει τὴν ἐσωτερικὴν τῆς κατάστασι, ἀλλὰ

καὶ τὴν ζοφερὴ κοινωνικὴ πραγματικότητα σὲ ὅλες τὶς ἐκφάνσεις. Ἡ γυναῖκα, μὲ κάθε ἐπίγνωση τῆς κατάστασής της κρύβεται, φοβᾶται, ἀπομονώνεται, ἀποφεύγει συνειδητὰ κάθε ἐπαφὴ μὲ τοὺς γυμνοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν διπλανῶν της. Φοβᾶται ἀκόμη καὶ νὰ τὴν ἀντικρίσουν αὐτὲς τὶς ἅγιες μέρες, πού ἡ κατάνυξη καὶ ἡ μεταμέλεια δίνουν τὴ θέση τους σὲ κάθε ἀμαρτωλὴ σκέψη. Ξεκάθαρη καὶ συνειδητὴ ἐπιλογὴ μίας κατὰ τὰ ἄλλα καθὼς πρέπει κυρίας, μὲ μόρφωση ἀλλὰ καὶ ἀνατροφή. Ἡ θέση τοῦ πεζογράφου εἶναι σαφὴς στὸ σημεῖο αὐτό, μὴν ἀφήνοντας τροφή γιὰ ὑπονοούμενα. «Τάχα δὲν ἦτο κι αὐτὴ, ἕναν καιρὸν, νέα μὲ ἀνατροφήν; Εἶχε μάθει γράμματα εἰς τὰ σχολεῖα. Εἶχε πάρει τὸ δίπλωμά της ἀπὸ τὸ Ἀρσάκειον.»

Ἡ κοινωνία ὅμως εἶναι ἐχθρικὴ ἀπέναντι σὲ ἀνύπαντρες γυναῖκες. Καὶ ὁ Παπαδιαμάντης ὡς κοινωνικὸς ἐπιστήμων στηλιτεύει καὶ καταδικάζει, μέσα ἀπὸ τὴν περιγραφὴ τῆς πορείας αὐτῆς τῆς γυναίκας, τὴν ἐπιθετικότητα πού εἰσπράττει ἀλλὰ καὶ τὴν ἀναγκαστικὴ ἀποξένωσή της ὡς δῆθεν μίσημα τῆς κοινωνίας. Ἰδιαιτέρως σημαντικὸ ὅμως εἶναι ὅτι αὐτὴ ἡ γυναῖκα μεγαλώνει ξένα παιδιὰ μὲ ὅλη τὴ μητρικὴ θαλπωρὴ καὶ ἀγάπη πού τοὺς ἀρμόζει, ὑπομένουσα, ἐγκαρτερουῖσα ἴσως κάποτε καὶ τὰ δικά της. Ἀνυπέροβλητο παράδειγμα ἀνθρωπισμοῦ καὶ ὑψίστου ἀλτρουισμοῦ, πού συνάδει ἄψογα μὲ τὶς ἅγιες μέρες τοῦ Πάσχα. Νὰ δίνεις χωρὶς ἀνταπόδοση καὶ λυτρώνεις χωρὶς ἐσὺ νὰ λυτρώνεσαι.

Ὁ Παπαδιαμάντης κατανοεῖ τὴν περιθωριοποίησιν καὶ τὴν ἐξαθλίωσιν τῆς γυναικείας ὑπαρξῆς. Κατανοεῖ τὴν κοινωνικὴ ἀδικία. Δὲν εἶναι φωτογράφος ἀλλὰ ψυχογράφος. Δὲν μένει σὲ ὅσα ἀκούει καὶ βλέπει, στὸ περίγραμμα, προχωρεῖ σὲ ὅσα διαισθάνεται, ἔτσι δὲν ζωγραφίζει ἀπλῶς ἀλλὰ δημιουργεῖ ἀνθρώπους δικούς μας. Ἀνθρώπους πού ὑποφέρουν μαρτυρικὰ τὸν Γολγοθὰ τους καὶ στέκονται στὸ ὕψος πού ἐκεῖνος τοὺς θέλει.

Ὁ Κώστας Βάρναλης, ἀναφερόμενος στὸν τρόπο πού ἀντιμετωπίζει ὁ Παπαδιαμάντης τοὺς ἥρωές του, γράφει: «(...) Ὅλους αὐτοὺς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἐξιλέωνει ἢ δυστυχία, ἢ ἄγνοια, ἢ ἀδυναμία ν' ἀντιδράσουνε στὴ μοῖρα καὶ νὰ νικήσουνε μὲ τὴ βοήθεια τοῦ λογικοῦ καὶ τῆς θέλησῆς τὴν ἀνθρώπινὴ τους φύσιν. Γι' αὐτὸ ὅλοι τους εἶναι δικαιωμένοι μέσα σ' ἕναν ἀνώτερον κόσμον Συγνώμης κι Ἐλέους. Ὁ ἴδιος ὁ δημιουργὸς τους (σ.σ. ὁ συγγραφέας) τοὺς ἀγαπᾷ, τοὺς συμπονεῖ καὶ τοὺς συχωρνᾷ. Τοὺς συχωρνᾷ ὄχι τόσο σὰ χριστιανὸς παρὰ σὰν ἕνας φιλοσοφημένος ἀνθρώπος, πού τοποθετεῖται μέσα στὴν αἰωνιότητα (...).»^[2]

Πάντα μπροστὰ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ του, ὁ Παπαδιαμάντης θὰ προτείνει ἤδη ἀπὸ τὸ 1896 τὴν κοινωνικὴ τακτοποίησιν μὲ τὴν ψήφισιν τοῦ πολιτικοῦ γάμου. Δηλαδή περίπου 100 χρόνια πρὶν τὴν τελικὴ καθιέρωσή του ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πολιτεία τολμᾷ καὶ προβλέπει τὸν πολιτικὸ γάμο. Ὅσο γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἀποκατάστασιν, οἱ ἐλπίδες τοῦ Σκιαθίτη «σ' Αὐτὸν πού ἀνέστη ἔνεκα τῆς ταλαιπωρίας τῶν πτωχῶν καὶ τοῦ στεναγμοῦ τῶν

πενήτων», φαίνεται να βρίσκονται στην ουσία της θυσιαστικής αγάπης του Έσταυρωμένου και της θεολογίας της Εκκλησίας Του. Αξιοπρόσεκτη και αξιοθαύμαστη ή ευρύτητα του πνεύματος και του ήθικου κριτηρίου του Παπαδιαμάντη.

Αφ' ενός υποστηρίζει την θέσπιση του πολιτικού γάμου, θεσμό που οικονομεί όσους αντιμετωπίζουν ποικίλα εμπόδια για μία άμεση θρησκευτική τελετή.

Αφ' έτέρου προσεγγίζει το δράμα της δασκάλας, που παγιδεύτηκε, με τόση συμπάθεια και κατανόηση και με τόση έλπίδα για το τελικό έλεος παρὰ Θεοῦ. Πόση μεγαλοσύνη και μεγαλοπρέπεια δείχνει απέναντί σε μία γυναίκα για την κατάσταση στην οποία έχει επέλθει, επ' οὐδενί κατηγορώντας την ή επιρρίπτοντας της εϋθύνες. Με περισσό ψυχικό πλούτο καρδιάς την υπερασπίζεται και φαίνεται να συμμερίζεται τὸ πόνου της.

Ίδου ὅμως και ἡ γνώμη του για τὸ γάμο: «Τὸ ζήτημα, βλέπετε, τὸ περὶ γάμου και ἀγαμίας, εἶναι βαθύ, εἶναι ἐν τῶν δυσκολωτέρων κοινωνικῶν ζητημάτων. Μὴν εἴμεθα βάρβαροι, μὴ θέλωμεν νὰ ἐπιβάλωμεν βίαν εἰς τοὺς ἀνθρώπους. Τάχα ἀπαντᾶτε σήμερον πολλοὺς ἐγγάμους νὰ εἶναι εὐχαριστημένοι ἀπὸ τὴν τύχην των, ἢ βλέπετε νὰ εἶναι εὐκολος ὁ γάμος, ὡς ἔπρεπε νὰ εἶναι, ὡς ἐπιούσιος κοινωνικὸς ἄρτος, ὡς θεμελιώδης θεσμός; Πολλοῦ γε και δεῖ. Ἡ μήπως οἱ μόνοι ἀγαμοὶ σήμερον εἶναι οἱ καλόγηροι; Ἄς καταστήσωμεν πρῶτον τὸν γάμον δυνατὸν διὰ τοὺς ἐπιθυμοῦντας νὰ νυμφευθῶσι, και ἀκολουθῶς ἔχομεν καιρὸν ν' ἀναγκάσωμεν και τοὺς μὴ ἐπιθυμοῦντας. Ἄς ἀνοιξῶμεν πρῶτον τὴν θύραν εἰς τοὺς θέλοντας νὰ εἰσέλθωσι, και κατόπιν βιάζομεν και τοὺς μὴ θέλοντας» (Ἄπαντα 3, σσ. 323-324).

Δύο τρία ἐπουσιώδη σημεία αὐτοῦ διηγήματος, που ἔχει για ἡρωίδα τὴν δασκάλα Χριστίνα, ἀπόφοιτη τοῦ Ἀρσακείου, παραπέμπουν στο πρῶτο μυθιστόρημα τοῦ Βώκου, «Ὁ κύριος Πρόεδρος», που κυκλοφόρησε σὲ φυλλάδια και κατόπιν σὲ βιβλίο, τὸ 1893, ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα «Ἀκρόπολις», στην ὁποία και οἱ δύο ἐργάζονταν. Πρὸ χρόνων ἡ Χριστίνα πῆγαινε στο ναῖσκο τοῦ Ἁγίου Ἐλισσαίου, κατόπιν ἐκκλησιαζόταν λάθρα, καθότι ἀμαρτωλή, σὲ ἐκκλησία κοντὰ στο σπίτι της, ὅπου ἔψελναν τὰ ὄρφανὰ τοῦ Χατζηκώστα. Τὸ πιθανότερο, κατοικοῦσε στην ἴδια γειτονιά με τὴν Χρυσάνθη, τὴν ἀτακτὴ ἡρωίδα τοῦ μυθιστορήματος τοῦ Βώκου, δηλαδή στα πέριξ τῆς πλατείας Κουμουνδούρου. Ὑστερα, ὅπως και οἱ ἡρωες τοῦ Βώκου, ἡ Χριστίνα, για νὰ διοριστεῖ δασκάλα, χρειάστηκε τις συστάσεις τῶν κομματαρχῶν, ὅποτε ἕνας ἀπὸ αὐτούς, ὁ Παναγιώτης ὁ Ντεληκανάτας, ὁ ταβερνιάρης, τὴν ἐκμεταλλεύτηκε. Και ὁ Παπαδιαμάντης, ἀκριβῶς πρὶν ἕνα αἰῶνα, προέτρεπε νὰ ψηφιστεῖ ὁ πολιτικὸς γάμος.^[3]

Τόσο μπροστὰ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ του ἦταν και τόσο προοδευτικὸς ἀλλὰ και

διορατικός, φωτεινό και διαχρονικό παράδειγμα Ανθρώπου και Ψυχής.

Παραπομπές

[1] Μάρη Θεοδοσοπούλου - Πασχαλινός Παπαδιαμάντης

[2] Κώστας Βάρναλης - Αισθητικά - Κριτικά – Σολωμικά, Έκδ. Κέδρος

[3] Πηγή: έφημ. Καθημερινή, 4 Ιουλίου 2010